

A könyv összességében átfogóan és érthetően ír az angol vallási kormányzat kialakulásáról, sok szempontból vizsgálja meg és mutatja be a témát. Akit jobban érdekelnek a kora újkori angol (vallási) kormányzati formátumok, a terjeszkedés korai időszakában vagy a különböző társaságok keretein belül és azok kialakulásai, módozatai, hatásai, annak megfelelő olvasmány lehet ez a könyv.

Harding Noémi

FORRÁSOK A MAGYAR GÖRÖGKATOLIKUSOK TÖRTÉNETÉHEZ

5. kötet: 1926–1938.

Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 4/5. Végheő Tamás (szerk.), Földvári Katalin – Varga Anett – Sárándi Tamás – Suslik Ádám (közrem.) Nyíregyháza, 2022. 702 lap.; 6. kötet: 1939–1972. Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 4/6. Nyíregyháza, 2022. 822 lap

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán 2009-ben megalakult *Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport* – amely 2018. július 1. óta az Eötvös Loránd Kutatóhálózat Lendület-kutatócsoportjaként működik –, 2022-ben két új forráskiadványt jelentetett meg. A *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* című sorozat 2014-ben megjelent első kötete a magyar nyelvű görögkatolicizmus történelmének dokumentumait adja közre az 1778–1905 közötti időszakból.¹ A forrásfeltáró munka ezt követően 2018-ban, a Lendület-pályázat keretében folytatódott: az 1906–1916 közötti évekből 928,² 1917–1925 közötti időszakból 390 forrás került publikálásra³. A sorozat ötödik kötete az 1926–1938 közötti évek forrásaiból kínál válogatást, az utolsó, szintén 2022-ben megjelent hatodik kötet pedig az 1939–1972 közti időszak, vagyis Dudás Miklós püspök egyházkormányzatának dokumentumaiba enged betekintést.

A kiadványok összeállításához a szerkesztők olyan külföldi levéltárak anyagából válogattak, mint a Vatikáni Titkos Levéltár, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának Történeti Levéltára, A Keleti Egyházak Kongregációjának Történeti Levéltára (Vatikánváros Állam). A hazai gyűjtemények közül bemutatásra kerültek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), az Esztergomi Primási Levéltár és a Görögkatolikus Püspöki Levéltár (Nyíregyháza, Debrecen) iratai. A levéltári anyagot visszaemlékezések, a korabeli sajtóban megjelent véleménycikkek, tudósítások és olvasói levelek színesítik, amelyek többnyire kiegészítésként, néhány esetben pótlásként szolgálnak.

1 VÉGHSEŐ Tamás – KATKÓ Márton Áron (szerk.): *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 1778–1905*. Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/1, Nyíregyháza, 2014.

2 VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), FÖLDVÁRI Katalin – VARGA Anett – SÁRÁNDI Tamás – SUSLIK Ádám (közrem.): *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1906–1912*, Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/2, Nyíregyháza, 2019.; VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), FÖLDVÁRI Katalin – VARGA Anett – SÁRÁNDI Tamás – SUSLIK Ádám (közrem.): *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1912–1916*, Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/3, Nyíregyháza, 2019.

3 VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), FÖLDVÁRI Katalin – VARGA Anett – SÁRÁNDI Tamás – SUSLIK Ádám (közrem.): *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1917–1925*, Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes 4/4, Nyíregyháza, 2020.

A források az előző köteteknek megfelelően kronológiai sorrendben követik egymást, melynek köszönhetően látható, hogy milyen „görögkatolikus ügyek” haladt egymással párhuzamosan az adott korszakban. A kiadványokban szereplő tételek felépítése azonos: a sorszámmal ellátott cím mellé került a dokumentum jellege, tárgya, valamint a szerző és a címzett neve, tisztsége. A következő adatsor az irat keletkezési helyéből és dátumából áll, melyet a levéltári jelzet és/vagy lelőhely követ. A közreadott források betűhív átírásban kerültek publikálásra, a fogalmazványokban talált szövegváltoztatások és a később felvezetett megjegyzések a szövegek alatti lábjegyzetekben olvashatók.

Az 1926–1938 közötti időszakot felölelő 5. kötet az alábbi témák forrásaiból nyújt válogatást:

1. 1926 első hónapjait Papp Antal egykori munkácsi püspök kiutasítása határozta meg. A magyar és a csehszlovák kormány között diplomáciai jegyzékváltásra került sor, amellyel egyben ki is merültek a magyar kormány számára rendelkezésére álló eszközök. A magyar egyházat érintő ügyekben a prágai nuncius intézkedett, aki határozatával Magyarország területén egy új egyházkormányzati egységet, apostoli kormányzóságot hozott létre. Ennek élére egy olyan főpapot állított, akinek már a munkácsi székből való eltávolítása is nagy vihart kavart. A magyar kormány igényt tartott a főkegyúri jog gyakorlására, a Szentszék értelmezése szerint az apostoli kormányzók kinevezése és a kormányzóságok irányítása azonban nem tartozott a főkegyúri jogok közé.

2. Az Eperjesi és a Munkácsi Egyházmegyék Magyarországon maradt egyházközségeiből létrehozott kormányzóságot Miskolci Apostoli kormányzósággént (vagy Adminisztratúráként) nevezték, bár Miskolc városa nem tartozott hozzá. Mivel az egyházkorányzati egység területén nem volt város és a kormányzóságot finanszírozó tapolcai apátság is Miskolcon volt, Papp Antal érsek szintén itt telepedett le. Amikor azonban azt kérte a Szentszéktől, hogy a várost sorolják át a Hajdúdorogi Egyházmegyétől, az ügy Miklósy István hajdúdorogi püspök heves ellenállása miatt meghiúsult. Ez megalapozta Papp Antal érsek és Miklósy István püspök kapcsolatát. A két világháború közötti időszak sajnálatos jelensége a magyar görögkatolikus közösség megosztottsága, ami akkor sem szűnt meg, amikor Papp Antal halála után (1945) a Szentszék a hajdúdorogi püspököt nevezte ki apostoli kormányzónak.

3. A trianoni békeszerződés utáni magyar nemzetiségi politika sajátos területe volt a magyarországi románok (ortodoxok és görögkatolikusok) kisebbségi jogainak maradéktalan biztosítása. A magyarországi románok külön kormánybiztost kaptak Siegescu József prelátus személyében, aki hamarosan a nagyváradi és lugosi egyházmegyes parókiák püspöki helynöke lett. A prelátus arra is kísérletet tett, hogy a román ortodox egyházközségeket katolikussá tegye, de ez a próbálkozás nem vezetett eredményre.

4. A magyar–román görögkatolikus egyházi kapcsolatok másik problémája még a Tanácsköztársaság és a román megszállás idején keletkezett. Demetriu Radu nagyváradi püspök vezetésével a román görögkatolikus egyháziak megpróbálták elérni a Hajdúdorogi Egyházmegye felszámolását. Ennek első lépéseként rávették Valfré di Bonzo bécsi nunciust arra, hogy a román egyházmegyéktől 1912-ben a Hajdúdorogi Egyházmegyébe átsorolt parókiák kormányzását a korábbi főpásztorok kapják vissza. Bár ő maga nem tudott kapcsolatba lépni Miklósy püspökkel, aminek oka éppen az volt, hogy a püspök a román hadsereg őrizetében volt, melynek tisztjei egy, a vitatott parókiákról lemondó nyilatkozat aláírására is kényszerítették. A békeszerződés aláírása után így 14 olyan egyházközség is Magyarország területén maradt, melyek kormányzója a nagyváradi püspök volt. Utóbbi megkísérelt egy román vikariátust is létrehozni ezen egyházközségekből.

Miklós azzal érvelt, hogy a bécsi nuncius intézkedésére az ő akadályoztatása idejére volt szükség, melynek megszűnése után az érintett parókiák automatikusan visszatértek joghatósága alá.

5. A Hajdúdorogi Egyházmegyét megalapító bulla egyik jellegzetessége volt, hogy rögzítette a magyar kormány garanciavállalását az egyházmegyei intézményrendszer kiépítésére és az új egyházmegye finanszírozására. Ez azonban hátrányos következményekkel is járt, hiszen az egyházmegye kiszolgáltatottá vált a politikai erőknek, melyet jól példáz az egyházmegyei szeminárium felállításának ügye.

6. A két világháború közti évek görögkatolikus sorskérdése az volt, hogy a hívek bizánci rítushoz való ragaszkodása elég erős-e ahhoz, hogy maga a közösség fennmaradjon. A társadalomban felerősödő bizánci rítussal szembeni ellenszenv számos görögkatolikus hívő számára okozott nehézségeket. A közgondolkodás a bizánci rítust alapvetően a szláv népekkel és a románokkal kötötte össze, akikkel szemben Trianon után különösen erős volt az ellenszenv. Annak ellenére, hogy a magyar görögkatolikus értelmiség folyamatosan kihangsúlyozta a Hajdúdorogi Egyházmegye nemzeti jellegét, a hétköznapi életben a „görögkatolikus” egyfajta társadalmi stigát jelentett. A fővárosban és az ország azon részeiben, amelyekben a görögkatolikus népesség a belső migráció eredményeként telepedett meg, különösen erős volt a stigmatizáció. Ezekben a régiókban az egyéni életstratégiák kialakítása során született döntés a rítusváltás mellett.

7. A rítusváltással ellentétes irányú törekvés volt a főváros környéki városokban megalapított görögkatolikus hívők szervezkedése a hatékonyabb lelkipásztori ellátás érdekében. Nehézséget okozott ugyanakkor, hogy az alapítóbulla területi hatállyal rendelkezett, vagyis a hajdúdorogi püspököknek csak a név szerint felsorolt településeken volt joghatósága. Az ország minden egyéb községében élő görögkatolikus hívek a helyi latin ordináriusok alá tartoztak. Mindezt a kötetben a pesterzsébeti görögkatolikusok Rómaig eljutó ügye illusztrálja.

8. Az 1926–1938 közötti korszak utolsó, jelentős eseménye Miklós István püspök halála és utódjának, Dudás Miklós püspöknek a kinevezése volt. A 85 éves korában elhunyt főpásztor nehéz örökséget hagyott maga után: nem ápolta jó kapcsolatot sem a latin főpásztorokkal, se a Horthy-rendszer politikai elitjével, de szentszéki körökben is a lehető legrosszabb volt a megítélése. Az új egyházfő kiválasztása rendkívül sok időt igényelt és a folyamat meglepő megoldási javaslatokban és fordulatokban bővelkedett.

9. A forráskiadványba a több dokumentummal jelen lévő ügyek mellett olyan eseményekkel kapcsolatban is kerültek be iratok, mint Novák István egykori eperjesi püspök tragikus halála, a Papp Antal érsek, apostoli kormányzó főrendiházi tagságát sürgető kérvények, vagy a Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetségének (MAGOSZ) XI. Piusz pápához benyújtott kérvénye a máriapócsi monostor egyházi jogi függetlensége érdekében.

A sorozat záró, hatodik kötetében bemutatott források korszakhatárai megegyeznek Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök főpásztori szolgálatának kezdő és záró dátumával.

1. Az új hajdúdorogi megyéspüspök kinevezésének folyamata meglepően hosszúra nyúlt, aminek elsődleges oka az volt, hogy a Szentszék szeretne volna az Egyesült Államokban 1924-ben létrehozott görögkatolikus egyházszervezet problémáját is rendezni. Miután utóbbi főpásztor, Takách Bazil nem tudta magát elfogadtatni a ruszin hagyományokat őrző hívekkel, így hajdúdorogi püspöki székbe való áthelyezése ideális megoldásnak tűnt Róma számára. 1938 végére a Szentszék azonban egy névtelen, de hiteles

dokumentációt is tartalmazó levél hatására letett Takách püspök áthelyezéséről. Így került a hajdúdorogi püspök-jelöltek listájának élére a máriapócsi születésű Dudás Miklós bazilita szerzetes, akinek kinevezésére 1939. március 25-én került sor.

2. Dudás püspök kinevezésével egyidőben olyan jelentős geopolitikai változások zajlottak, melyek közelről érintették a görögkatolikus egyházat. Az első bécsi döntés (1938 novembere), Kárpátalja visszatérése (1939 márciusa), majd a második bécsi döntés (1940 augusztusa) következtében jelentősen megnőtt Magyarország görögkatolikus népessége. Ez több egyházszervezeti és egyházkormányzati kérdés rendezését szükségessé tette. A kötetbe felvett források jelentős része tárgyalja az ebbe a témakörbe tartozó kérdéseket. Ilyen például a Hajdúdorogi Egyházmegye „reintegrációja”, a Miskolci Apostoli Kormányzóság helyzetének rendezése, vagy a visszatért észak-erdélyi területeken aggasztó méreteket öltő rítus- és felekezeti váltások problémája.

3. Dudás püspök kísérletet tett a Hajdúdorogi Egyházmegye székhelykérdésének megoldására, mely során a Szentszéknél Nyíregyháza mellett érvelt.

4. Sztojka Sándor munkácsi megyéspüspök halála után a Szentszék 1943 decemberében Dudás Miklóst nevezte ki munkácsi apostoli kormányzóvá. A püspök annak tudatában vállalta a feladatot, hogy a Vörös Hadsereg Kárpátalja megszállása után olyan új társadalmi rend kiépítésére fog törekedni, amiben az egyházaknak nem jut szerep. Ennek szellemében püspökké szentelte Romzsa Tódort, illetve a Szentszéknél előkészítette Chira Sándor felszentelését.

5. 1944 végén Dudás püspök már nem tudta ellátni a Munkácsi Egyházmegye kormányzását és átadta azt Romzsa Tódor segédpüspöknek. Papp Antal érsek, miskolci apostoli kormányzó halála miatt ugyanakkora újabb kormányzói feladat várt rá. Ezzel kezdetét vette az a gyakorlat, mely szerint a hajdúdorogi püspökök egyben a miskolci apostoli exarchátust is kormányozták.

6. A háború befejezése után kiépülő rendszer kommunista vezetői kemény egyházellenes harcot hirdettek, amely a görögkatolikus papságot is érintette. Egymást követték a klérus elleni támadások, rendőri atrocitások, letartóztatások.

7. 1948 nyarán a magyar külügyminisztériumban megfogalmazódott a magyar görögkatolikus egyház felszámolásának terve. Míg ez Kárpátalján, Romániában és Csehszlovákiában valósággá vált, Magyarországon a görögkatolikus egyház felszámolása nem valósult meg.

8. A világháború után újra napirendre került a „görögkatolikus szórvány” kérdése. Csak a II. Vatikáni Zsinat után tudta elérni Dudás Miklós azt, hogy a Szentszék kiterjessze a hajdúdorogi ordinárius joghatóságát az ország egész területére. 1968-ban indult meg a szórványhelynökségek szervezése.

9. Két másik, pozitívnak mondható fejlemény történt még emellett a görögkatolikus egyházban a kommunista rendszer első huszonöt évében. Az egyik a nyíregyházi hittudományi főiskola és papnevelő intézet felállítása 1950 szeptemberében. Erre az intézkedésre néhány héttel a szerzetesrendek működési engedélyének megvonását és a békepapi mozgalom megalakulását követően került sor. Meglepőnek tűnik, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyszerűen tudomásul vette Dudás Miklós bejelentését, mely szerint új főiskolát és papnevelő intézetet létesít a püspöki székházban. Ez a megengedő hozzáállás azonban nem volt indokolatlan: még érvényben volt ugyanis az 1947-ben megfogalmazott direktíva, mely szerint a magyarországi görögkatolikus egyházat is el kell szakítani a katolikus egyháztól és az ortodox egyházba kell olvasztani. Ebben a szöveghelyzetben logikus lépésnek tűnt a nyíregyházi intézményalapítás, mivel a

görögkatolikus papnövendékek képzése Budapesten, a római katolikus növendékekkel együtt zajlott. Amennyiben azonban a görögkatolikus növendékek külön intézménybe kerülnek, akkor annak működését az állampárti apparátus szorosan ellenőrizheti és befolyásolhatja.

10. A másik pozitív fejlemény az 1965. november 19-én a római Szent Péter-bazilikában a II. Vatikáni zsinat résztvevőinek jelenlétében bemutatott magyar nyelvű görögkatolikus liturgia volt. Ennek jelentősége abban rejlett, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye hivatalos nyelve az ógörög volt és az alapító bulla értelmében a magyar nyelvet kifejezetten tilos volt használni a liturgiában. Ez a liturgia tehát egyfajta gesztus volt a Szentszék részéről, mellyel jelezte a magyar görögkatolikusok felé, hogy Róma korábbi elutasító álláspontja a múlté. Ma már tudjuk, hogy a vatikáni magyar liturgia az Állami Egyházügyi Hivatal kezdeményezésére került napirendre, sőt Dudás Miklós kiutazási engedélyének feltétele is ez volt.

11. Ez a három esemény pozitívumnak számított a kommunista rendszer légkörében. Minden más, fontosabb dolgot meghatározott az 1950-ben indított békepapi mozgalom, az 1950-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatal, illetve az 1947-től ÁVO, majd ÁVH, valamint III/III-as alosztály ténykedése. A görögkatolikus egyházban legfőbb célpontjuk Dudás Miklós püspök volt.

12. Dudás püspök működésének sajátos időszaka volt az 1957-ben a svájci Arosában, egyházi fenntartású szanatóriumban töltött idő. Miután egészségi állapota jelentősen romlott, a kezelés minden költségét a Keleti Kongregáció vállalta magára. Az Állami Egyházügyi Hivatal is megadta végül az engedélyt. Sajátos forráscsoportot képeznek a kiadványban Dudás Miklós levelei, melyeket svájci tartózkodása alatt írt a Keleti Kongregációnak, hiszen ezekben a hónapokban szabadon fogalmazhatott.

13. A közreadott források korának határát Dudás püspök 1972-ben bekövetkezett halála jelenti, a kiadvány a főpásztor utolsó éveinek dokumentumaival zárul. A „vég kezdetét” a püspök számára helyettesének, Rojkovich István helynöknek az öngyilkossága jelzi 1970 nyarán. A püspök számára a következő megrázkódtatást a papnövendékek lázadása jelentette 1971 karácsonyan. Mivel a szeminárium a püspöki székhelyen működött, az egyházi vezető pedig napi kapcsolatban volt a növendékekkel és előljáróikkal, a papnevelés megreformálását követelő „kispapok lázadása” különösen érzékenyen érintette. Olyannyira, hogy 1972 januárjában megfogalmazta lemondását, melyet azonban VI. Pál pápa nem fogadott el. Még kitartásra buzdította a püspököt, akinek egészségi állapota ekkor már végzetesen leromlott: 1972. július 15-én szívinfarktus következtében elhunyt.

A zárókötetben publikált 440 dokumentum a korábbi öt forráskiadványban közölt 2070 irattal képezi az MTA-SzAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport vizsgálatainak forrásbázisát. Az iratokat a kutatócsoport egy angol és magyar nyelven megjelenő monográfiában dolgozza fel, melyben a történeti rekonstrukció az egyházművészeti és kánonjogi fejlődés szempontjaival egészül ki. Ez az oka annak, hogy a kiadványsorozat köteteiben a források nem kerülnek elemzésre tanulmányok formájában. A 2023 tavaszára tervezett monográfia a kutatócsoport tervei szerint alkalmas lesz arra, hogy ismertesse a hazai és nemzetközi tudományos közönség, illetve az érdeklődők előtt a magyar görögkatolikus múltját.